

Zdrálková Grossová, Veronika

**Následky válečného sexuálního násilí v Bosně a Hercegovině : diskurzy o dětech zrozených ze znásilnění v etnicky rozdělené společnosti**

*Porta Balkanica*. 2021, vol. 12, iss. 1-2, pp. [37]-52

ISSN 1804-2449 (print); ISSN 2570-5946 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/144473>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

# NÁSLEDKY VÁLEČNÉHO SEXUÁLNÍHO NÁSILÍ V BOSNĚ A HERCEGOVINĚ: DISKURZY O DĚTECH ZROZENÝCH ZE ZNÁSILNĚNÍ V ETNICKY ROZDĚLENÉ SPOLEČNOSTI

Veronika Zdrálková Grossová

Od konce války v Bosně a Hercegovině uplynulo více než čtvrt století, ale ozbrojený konflikt a jeho následky zůstaly předmětem každodenní společenské diskuse až do současnosti. Země byla po podepsání příměří rozdělena teritoriálně i správně na základě etno-konfesionální identifikace obyvatel. Bosňáci a Chorvaté sdílejí entitu Federace Bosny a Hercegoviny (Federace BaH), zatímco většina srbského obyvatelstva žije v entitě Republika srbská (RS). Každý z konstitutivních národů, tedy Bosňáci, Srbové a Chorvaté, považuje v rámci převládajících narativů za hlavní oběť války právě sebe. Političtí představitelé běžně využívají zmanipulované interpretace událostí z let 1992–1995 k jitržení negativních emocí vůči příslušníkům jiného bosensko-hercegovského národa. Emotivní příběhy obětí konfliktu a poukazování na agresory z druhé skupiny využívají některé politické strany k mobilizaci vlastních voličů, zatímco však přeživší válečného násilí zůstávají v realitě často bez adekvátní pomoci.

Mezi osoby postižené konfliktem v Bosně a Hercegovině<sup>1</sup> patří také tzv. děti války<sup>2</sup>, které se narodily během ozbrojeného konfliktu nebo těsně po jeho konci, přičemž jejich matkou je místní žena a otcem je příslušník zahraniční vojenské síly nebo nepřátelské skupiny. (Lee 2017: 1) Do této kategorie jsou zahrnuty děti počaté z konsenzuálního styku mezi mužem a ženou, ale také děti narozené ze znásilnění. Fenomén dětí války začal být zkoumán především od druhé poloviny 20. století a stal se předmětem zájmu hned několika disciplín včetně historie, psychologie, politologie nebo oblasti lidských práv. Odhad minimálního počtu dětí narozených z konfliktů 20. století je 500 000. Toto číslo je však zřejmě podhodnoceno

z důvodu absence dat o celé problematice v případě většiny konfliktů. Tisíce dětí se narodily ženám v Německu ze styků s francouzskými a britskými vojáky během první světové války; více než 10 000 dětí války se narodilo v Norsku během druhé světové války a francouzské ženy oplodněné německými vojáky porodily ve stejné době dokonce 120 000–200 000 dětí. (Lee 2017: 3-5) Ve druhé polovině 20. století se desítky tisíc dětí narodily při poválečné okupaci Německa a Rakouska, během války ve Vietnamu či během konfliktů ve Východním Timoru, Kambodže nebo na Srí Lance a také z válek v afrických státech, např. v Ugandě nebo Sierra Leone. Sexuální násilí, které vypuklo během konfliktů v Bosně a Hercegovině a ve Rwandě v 90. letech ve svém důsledku přineslo další tisíce dětí zrozených ze znásilnění. (Lee 2017: 3-5) Děti války jsou také součástí nedávných tragédií, jako např. znásilňování žen na územích Islámského

<sup>1</sup> Tento text vznikl za podpory Grantové agentury Univerzity Karlovy (Projekt č. 496218).

<sup>2</sup> Z anglického *children born of war*.

státu nebo vyhánění etnické skupiny Rohingyů z území Barmy. (UN 2018; VOA 2019) V globálním měřítku o této skupině osob existuje jen velmi limitované množství dat, což indikuje také široké rozmezí odhadů o jejich počtech nastíněné výše. Hlavním důvodem je výrazná citlivost až kontroverze tématu, která komplikuje zajištění důvěryhodných informací a jejich analýzu. Výjimkou není ani případ konfliktu v Bosně a Hercegovině.

Z dostupných zdrojů je zřejmé, že děti zrozené z války jsou v poválečné bosenské společnosti často diskriminovány na základě sociální stigmatizace. Ta vyplývá jak z faktu, že matka byla znásilněna, tak z myšlenky, že dítě není etnicky „čisté“, protože přejalo identitu biologického otce, a je tak symbolicky spojováno s nepřátelskou skupinou. (Takševa 2015 Raising) Společnost se navíc dlouhodobě zdráhá o dětech zrozených ze znásilnění otevřeně hovořit, protože celé téma v sobě nese negativní emoce spojené s násilím z doby konfliktu. Veřejná detabuizace se proto jeví jako první krok k tomu, aby se obětem sexuálního násilí a jejich potomkům dostalo reálné pomoci. Ve chvíli, kdy oběti přestanou být vystavovány každodennímu pocitu vyloučení ze společnosti, pro ně bude mnohem jednodušší např. vyhledat odbornou psychologickou pomoc nebo si zažádat o podporu ve finanční nouzi. Diskriminace a kvalita života je v případě dětí zrozených ze znásilnění přímo navázaná na podobu veřejného diskurzu o nich samotných.<sup>3</sup>

Veřejný diskurz lze považovat za alternativu reflektování sociální reality, která byla vytvořena a sdílena v rámci jedné skupiny osob. (Fairclough 2003) Veřejnost si o konkrétním tématu utváří obrázek na základě mnoha aspektů, jedním z nich jsou informace zprostředkované mediálními výstupy. Ty můžeme jednotlivě analyzovat a identifikovat jako mechanismy formující diskurzy.

Tento text představuje pilotní studii o dětech narozených ženám znásilněným v letech 1992–1995 v Bosně a Hercegovině. Cílem provedeného výzkumu bylo zmapovat, jakým způsobem média zobrazují děti zrozené z války a jaké druhy společenského diskurzu o této skupině obyvatel spoluvtvářejí. Pro doplnění kontextu analýzy jsou

využity také výpovědi osob získané z rozhovorů uskutečněných autorkou tohoto textu v roce 2018 v hlavních městech dvou entit Bosny a Hercegoviny, tedy v Sarajevu a Banja Luce.<sup>4</sup> Záměrem studie je alespoň částečně zodpovědět následující otázky:

*Jak a v jakém kontextu jsou děti zrozené z válečných znásilnění reprezentovány v bosenských médiích? Jak se mediální diskurzy vyvíjely v období od konce války do roku 2018? Do jaké míry a v jaké formě se v diskurzu o dětech zrozených ze znásilnění vyskytuje myšlenka o přenosu etnické identity v mužské linii?*

### Sexuální násilí jako součást etnických čistek

Ozbrojený konflikt v Bosně a Hercegovině (BaH) začal na jaře roku 1992 a byl ukončen podpisem Daytonské mírové dohody v prosinci roku 1995. Jednalo se o občanskou válku, do které vstupovali také zahraniční aktéři, především Chorvatsko, Jugoslávie a státy západního mezinárodního společenství. Hlavním zdrojem eskalace konfliktu byla nacionalistická politika předních stran zvolených ve svobodných volbách v roce 1990. Ty pomocí propagandy rozdmýchávaly mezi etnicky heterogenním obyvatelstvem spory pomocí otevírání bolavých událostí z minulosti, především z období 2. světové války. Ačkoliv se bosenské národy identifikovaly na základě etnické příslušnosti, konflikt nemůže být považován za čistě etnický, neboť do něj vstupovaly také další faktory, např. ekonomické, politické nebo sociální. Navíc se během konfliktu vytvořily také protichůdné, navzájem proti sobě bojující proudy i v rámci jednotlivých etnických skupin. (Žíla 2016: 93)

Po propuknutí války v BaH potvrdily vzorce násilí proti civilistům feministickou analýzu zranitelnosti žen v nacionalistickém konfliktu. Nacionalistické diskurzy vytvářejí specifické genderové role a symboly, figura ženy představuje symbol

<sup>3</sup> Tato premisa vyplývá z osobních rozhovorů autorky textu s osobami pracujícími s oběťmi konfliktu v oblasti psycho-sociální podpory.

<sup>4</sup> V rámci terénního výzkumu bylo kontaktováno 35 organizací, které se zabývají civilními oběťmi války a přímo pracují se znásilněnými ženami, uprchlíky/vnitřně přesídlenými osobami nebo dětmi v nouzi. Bylo provedeno 10 rozhovorů s představiteli těchto organizací nebo osobami, které se tématem zabývaly individuálně, a 2 rozhovory s „dětmi války“ Alenem Muhićem a Ajnou Jusićovou.

národa díky své mateřské roli. Ženy jsou vnímány jako matky národa a jejich funkcí je reprodukovat hodnoty a kulturu dané etnické/národnostní skupiny. Skrze rodinné a mateřské vazby mají ženy odpovědnost za to, že další generace budou biologicky i symbolicky součástí dané skupiny. Následkem rozšířeného zobrazování žen jako pokračovatelek rodu, respektive národa, se ženy staly během konfliktů mezi etnicky vymezenými skupinami velmi zranitelnými. (Sarup 1996: 3)

Feministické studie zabývající se vlivy nacionalismu na genderové násilí našly teoretický základ v pojetí sexuálního násilí použitého jako nástroje k dosažení válečných cílů. Koncept sexuálního násilí jako zbraně, spíše než vedlejšího produktu válečného dění, získal ve druhé polovině 20. století ve feministických kruzích značnou pozornost. (Buss 2009: 148) Jak píše Susan Brownmillerová ve své studii z roku 1975: „*Mušský objev, že jeho genitálie mohou sloužit jako nástroj k šíření strachu, musí být považován za jeden z nejvýznamnějších poznatků vůbec.*“ (Brownmiller 1975: 14) Podle Brownmillerové bylo sexuální násilí na ženách používáno jako zbraň v době války i míru. V době konfliktu se však sexuální násilí stává útokem nejen na ženu, ale také útokem na nepřátelskou skupinu jako celek. (Brownmiller 1975: 14) V rámci nacionalistických ideologií je žena symbolem národa, a proto musí být během války chráněna a napadána jako národ samotný. (Buss 2009: 148)

Symbol ženy, jakožto manželky a matky, byl využit při tvorbě válečných kampaní na začátku války v BaH založených na nacionalistickém sentimentu. (Stiglmayer 1994: 25–30) Ženy byly instruovány, aby se boje za vlastní národ zúčastnily právě tím, že budou rodit a vychovávat jeho nové členy, zatímco muži ho budou bránit. (Hamel 2016: 290) Součástí brutálních násilných aktů namířených proti civilistům během konfliktu v BaH se stalo také znásilňování. (Wood 2014: 458) Oběti tvořily především ženy, ale výzkumy uskutečněné v posledních letech odhalují, že znásilňování byli také muži. (Djurđević 2017) Mezinárodní i místní zpravodajové, působící v zemi během války, popsali využití sexuálního násilí jako nástroje etnických čistek s cílem donutit odejít určitou skupinu obyvatelstva z teritoria, na něž si dělala nárok druhá skupina. Ženy v BaH se tak staly terčem sexuálních útoků kvůli své etnické příslušnosti. (Lee 2017: 33–34)

Odhady počtu obětí sexuálního násilí v letech 1992–1995 se liší. Některé zdroje uvádějí až 60 000 znásilněných žen, zatímco oficiální odhad Rady Evropy je 20 000. (Council of Europe 2009) Většinu obětí tvoří ženy muslimského původu, které se staly terčem regulérních či paramilitárních jednotek bojujících na straně bosenských Srbů. (UN 1994) Na základě mezinárodního vyšetřování případů sexuálního násilí však zdůraznila OSN, že mu byly vystaveny ženy všech tří etnických skupin zapojených do konfliktu. (Takševa 2015 Genocidal: 98) Sexuální násilí se projevovalo v mnoha podobách. V některých případech byly ženy znásilňovány během plenění domů při postupování ozbrojených jednotek, často se tak dělo veřejně s cílem zastrašit celou skupinu. Pozdější zprávy přinesly informace také o existenci vězení, ve kterých byly ženy zadržovány dlouhodobě a znásilňovány opakovaně. (UN 1994) Akty sexuálního násilí, které se odehrávaly, mohou být zahrnuty do teorie o strategickém znásilňování popsané agenturou OCHA<sup>5</sup>. V rámci této teorie je sexuální násilí chápáno jako válečná zbraň a nástroj použitý k dosažení určitých cílů. Znásilnění v tomto případě nejsou náhodným děním, ale objevují se jako prostředky promyšlené strategie. (Buss 2009: 150) Cílem sexuálních útoků je zastrašení a ponížení nejen ženy, ale také její rodiny a celé komunity. (Hamel 2016: 290)

Použití sexuálního násilí jako zbraně proti celé skupině vychází z předpokladu, že lidská sexualita je základem nejen lidské existence a přežití, ale také intimních vztahů mezi jedinci. Sexuální násilí narušuje proces rozmnožování jedinců a zároveň ničí jejich schopnost vytvářet si mezi sebou pouta. Zdravá sexualita je základním předpokladem pro

<sup>5</sup> United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs – Úřad pro koordinaci humanitárních záležitostí (OCHA)

#### Veronika Zdrálková Grossová (1993)

vystudovala program Mezinárodní teritoriální studia na Fakultě sociálních věd UK, oborovou specializaci Středoevropská a balkánská studia. V Bosně a Hercegovině nejprve studovala, později tam strávila několik měsíců při práci pro tamní nevládní organizaci zabývající se domácím násilím a genderovou rovností. V profesním životě se nyní věnuje zahraničnímu obchodu a mezinárodní rozvojové spolupráci se státy západního Balkánu.

E-mail: grossova.veronika@gmail.com

rozzrůstání rodin, které tvoří společenství národa, takže sexuální násilí a jím narušené reprodukční schopnosti či sexualita jedince ničí nejen jeho přímé oběti, ale také jejich komunity. Znásilnění žen vede k oslabení mužů z nepřátelské skupiny. Ponížení, které je vyvoláno násilným aktem spáchaným na jejich matkách, manželkách a dcerách, je přeneseno na muže. Ti nabývají dojmu, že nejsou schopni zajistit svůj primární úkol, tedy ochránit kmen/skupinu/národ. (Lee 2017: 33)

Pojem „rape camp“, tedy znásilňovací tábor, je sousloví, které světu přinesla právě válka v BaH. Dokumenty mezinárodního vyšetřování hovoří o několika stovkách míst, ve kterých byly ženy systematicky a několikanásobně znásilňovány. (UN 1994) Značná část těchto táborů byla lokalizována v oblasti východní Bosny (města Foča, Goražde, Kalinovnik, Višegrad), dále také v Brčku i jiných místech na severu země (obce Omarska, Luka, Manjaca a Trnopolje), tedy především v etnicky heterogenních oblastech, které byly násilím zasaženy jako první. Ženy byly ale také vězněny v různých objektech přímo v Sarajevu, v Mostaru nebo v Tuzle. (Skjelsbaek 2001: 220; Vlada RS 2016) Místa, ve kterých byly ženy zadržovány a znásilňovány, byly často budovy restaurací, hotelů, škol nebo nemocnic. (Skjelsbaek 2001: 220) O znásilňovacích táborech existuje velmi málo informací, protože ve chvíli, kdy bylo takové místo identifikováno, byly stopy po něm okamžitě zahlazeny a nový tábor byl založen jinde tak, aby se k němu nedostal nikdo nepovolaný z mezinárodních organizací nebo novinářů. (Skjelsbaek 2001: 220) Ženy muslimského a chorvatského původu vězněné v táborech provozovaných různými skupinami bosenskými Srbů byly zadržovány dlouhodobě a znásilňovány opakovaně. (UN 1994) Těhotné ženy byly často propuštěny až ve chvíli, když z lékařského hlediska již nebylo možné provést bezpečný potrat. (Takševa 2015 Raising: 98)

V akademické obci panuje shoda na tom, že sexuální násilí bylo během konfliktu v BaH používáno jako zbraň, avšak ohledně motivací mužů ke znásilňování se názory rozcházejí. (Skjelsbaek 2001: 213) Tyto rozpory daly vzniknout dvěma dichotomickým výkladům. Jedna skupina akademiků vnímá sexuální násilí jako válečnou zbraň namířenou především proti ženám jako takovým, takže gender zůstal centrálním bodem analýzy. (Hayden 2000: 28) Tento pohled „globálního feminismu“ stojí v kontrastu s „genocidním znásil-

něním“, které vnímá znásilňování žen v BaH jako jedinečný válečný fenomén, jako strategii zničení druhé skupiny. (Hayden 2000: 30) V rámci „globálního feminismu“ je znásilnění viděno jako válečná zbraň použitá proti ženám, v druhém případě představuje znásilnění nejen prostředek boje, ale také genocidy. (Stiglmayer 1994: 28-35) Genocidní pohled na znásilňování vytvořil již během války důležitou součást rétoriky nacionalistických politických elit, které vždy zdůrazňovaly, že v tomto smyslu bylo zacházeno s ženami pouze jednoho národa. (Hayden 2000: 28)

Narativ o genocidním znásilňování obsahuje také výklad o nucených těhotenstvích. Na základě výpovědí obětí z táborů, kde docházelo k opakovaným znásilněním, vznikla teorie o tom, že ženy měly porodit potomka s „nečistou“ krví, čímž by byla narušena a zničena celá skupina, ze které žena pocházela. (Takševa 2015 Genocidal: 3-5) Některé oběti, se kterými byly po válce provedeny rozhovory, poukazují na to, že muži, kteří se násilnických sexuálních aktů účastnili, ženám často explicitně řekli, proč to dělají. Důvodem znásilnění mělo být, aby ženy přivedly na svět „srbské dítě“ nebo „malého četníka“, tedy nacionalistického srbského vojáka, který se později obrátí proti vlastní matce. Tím dojde k narušení vztahu mezi matkou a dítětem, jejich vyloučení z komunity a destabilizaci nepřátelské etnické skupiny. (Takševa 2018: 20-25) Dítě narozené znásilněné ženě je vnímáno jako méně etnicky čisté a tím pádem se ocitá mimo skupinu „my“. (Larissa 2018: 11) Tímto způsobem dokazovaná motivace mužů ke znásilňování podporuje výklad o tom, že cílem bylo nepřátelskou skupinu zcela zničit, tedy páchat genocidu.

Použití sexuálního násilí jakožto válečné zbraně nabylo legislativního významu v době působení Mezinárodního soudního tribunálu pro bývalou Jugoslávii (dále jen ICTY<sup>6</sup>), v jehož rámci bylo sexuální násilí uznáno jako zločin proti lidskosti. (Buss 2009: 146) Již od začátku fungování této instituce bylo prováděno vyšetřování systematického věznění žen a znásilňování. Na základě toho bylo odsouzeno 78 mužů. Více než třetina ze všech osob odsouzených ICTY byla usvědčena právě z tohoto zločinu. (ICTY 2019) V kontextu vyšetřování válečného dění v Bosně a Hercegovině

<sup>6</sup> V anglickém originále *International Criminal Tribunal for Former Yugoslavia*.

ně a ve Rwandě se sexuální násilí stalo předmětem debaty i na půdě OSN. V roce 1998 definovala Komise pro lidská práva OSN válečná znásilnění jako úmyslné a strategické rozhodnutí bojující strany k zastrašení a zničení nepřátelské skupiny jako celku. Rada bezpečnosti OSN popisuje teorii strategického znásilnění v Rezoluci 1820 (2008) jako případ, kdy *„jsou ženy a dívky zvláště ovlivněny použitím sexuálního násilí včetně jeho upotřebení jako válečné strategie k ponížení, dominanci, šíření strachu, rozptýlení a/nebo nucenému přesídlení civilistů, členů komunity nebo etnické skupiny“*. (Lee 2017: 33)

### Následky sexuálního násilí

Traumatická událost, kterou žena během války prožila, může zapříčinit vznik diagnózy tzv. post-traumatického stresového syndromu. Ten se může objevit měsíc po prožití traumatizujícího zážitku nebo až s několikaletým zpožděním. Hlavními syndromy, které byly identifikovány na civilních obětech války v BaH, jsou intenzivní znovuprožívání daného momentu, např. v podobě zlých snů, neustálé snahy o vyhýbání se negativním emocím při vzpomínce na určitou dobu, včetně vzniku částečné amnézie, poruchy usínání, nárůstu agresivního chování nebo zvýšené citlivosti. (United Nations Population Fund 2016) Vliv traumatu, které vzniklo kvůli sexuálnímu napadení, popisují oběti jako pocit osobnostní změny, emocionální problémy a složité vyrovnávání se s minulostí, problémy ve vztazích, sensitivity na komentáře a chování ostatních lidí vůči své osobě, změna role v rodině a společnosti, zhoršení ekonomických podmínek, navazování rozdílných vztahů než v minulosti, např. s lidmi, kteří prošli podobnou událostí. (United Nations Population Fund 2016)

Stigma utváří v životě žen mentální problémy a dostává je do tíživých socio-ekonomických situací. Stigma uvalené oběťmi na sebe samé se projevuje pocitem studu a hanby, nehledě na to, zda jejich okolí ví o sexuálním násilí, kterým oběť prošla. Osoba s takovým vnímáním sebe sama o traumatizujícím zážitku nehovoří, snaží se ho udržet v tajnosti, vyhýbá se přátelům a větší společnosti, schovává svou bolest, zároveň také často přehlíží potřeby svých nejbližších. V případě rodinného stigmatu se jedná o situaci, kdy nejbližší rodina nebo její dospělí členové vědí o trauma-

tizujícím zážitku, ale nehovoří o něm, protože si oběť i ostatní myslí, že taková zkušenost zanechává na rodině negativní nálepkou. Zároveň se jako velmi komplikovaná ukazuje situace přiznání reality vlastním dětem. Oběť se bojí odmítnutí a zpochybnění rodičovské autority. V dalších případech jsou oběti přímo konfrontovány s traumatizujícím zážitkem ze strany dalších členů rodiny, především manžela. Ti často nejenže nepodpoří manželky při překonávání následků, ale také jim dávají najevo, že jsou „nečisté“ nebo „že dostaly, co si zasloužily“. (United Nations Population Fund 2016: 7)

Poslední typ známého stigmatu se utváří v rámci širší komunity (např. sousedé či pracovní kolektiv). Většina obětí sexuálního násilí uvedla, že jejich kamarádi a sousedé vědí o tom, čím si během konfliktu prošly. Znásilněné ženy často popisují, že okolí jim dává znásilnění za vinu. Stávají se objektem urážek, ponižování, ze strany komunity se jim nedostává podpory, naopak dostávají signály, že nepatří mezi ostatní. (United Nations Population Fund 2016: 8) Závěry výzkumu agentury UNFPA<sup>7</sup> ukazují, že oběti sexuálního násilí během konfliktu v BaH jsou v každodenním životě diskriminovány a jako jednotlivci marginalizovány.

Sexuální násilí se ukázalo jako účinný nástroj etnických čistek zejména v kontextu tradičního vymezení národnostních skupin v BaH skrze náboženské konfese. V tradičních muslimských komunitách jsou ženy, které měly pohlavní styk mimo manželský sňatek, považovány za nečisté. Nevdané ženy jsou po takové události předurčeny k tomu strávit život samy, protože by bylo společensky nepřijatelné s takovou ženou uzavřít manželství. Ženy, které v době znásilnění vdané byly, mohou být odvrženy i vlastní rodinou. Takové vzorce chování vůči znásilněným ženám byly však patrné i mezi křesťanskými skupinami obyvatelstva. (McCormick 1996: 6)

Pokud žena během znásilnění otěhotní a později porodí dítě, musí se vyrovnávat s ještě vyšší mírou stigmatizace. Dítě se stává každodenní vzpomínkou na utrpení jak pro matku, tak pro její komunitu. Z psychologického pohledu je vztah mezi obětí znásilnění a jejím potomkem narušen již z podstaty toho, že matka prošla tolik traumatizujícím zážitkem. Není pochyb o tom, že trauma má vliv na mezilidské vztahy a velmi silně může ovlivno-

<sup>7</sup> United Nation Population Fund – Populační fond Organizace spojených národů.

vat vztahy v rodině. (Lee 2017: 155) V případě vlivu traumatu matky na dítě počaté při znásilnění je identifikován tzv. mezigenerační přenos traumatu, který ovlivňuje mateřské pouto a rodičovské vzorce chování. Mezigenerační přenos traumatu může být popsán jako snížená schopnost rodiče poskytovat dítěti fyzickou i emoční péči.

### Děti zrozené ze znásilnění v Bosně a Hercegovině

O dětech narozených ženám znásilněným v průběhu války v letech 1992–1995 existuje jen velmi limitované množství informací. Z oficiálních statistik o počtu znásilněných žen se odhaduje, že cca 4000 žen otěhotnělo. (Lee 2017: 154) Ačkoliv většina žen chtěla v případě otěhotnění ze znásilnění podstoupit potrat, přibližně v polovině případů přišlo z těchto těhotenství na svět dítě. (Daniel-Wrabetz 2007; Lee 2017) Násilná povaha aktu a okolnosti předcházející početí ovlivňují život matky i dítěte, a to jak psychosomaticky, tak i společensky a ekonomicky. Pro matky bylo v mnoha případech velmi složité učinit rozhodnutí, zda si narozené dítě ponechat či nikoliv. Mnohé z nich se rozhodly pro variantu dítě odložit. Důvodem byla kombinace drastického prožitku, z něj vzniklého traumatu a společenského tlaku, který na ně byl rodinou nebo širší komunitou uvalen. (Strupinskiene 2010: 52) Mnoho opuštěných dětí se tímto způsobem brzy ocitlo v dětských domovech bez jakékoli informace o svém původu.

Dětské domovy ve větších městech se během války rychle zaplnily, protože mnoho dětí se kvůli ozbrojenému konfliktu a útokům na civilisty ocitlo bez rodičů. Detaily o původu dětí narozených ze znásilnění buďto nebyly pracovníkům dětských domovů známy, nebo bylo považováno za neetické o nich hovořit. (Strupinskiene 2010) Nejednalo se ale pouze o situace, kdy dítě odmítla sama matka. V některých případech byly děti svěřeny do pečovatelských zařízení po rozhodnutí celé rodiny. Nejčastějšími motivacemi k tomuto rozhodnutí byl strach z pošpinění dobré pověsti manžela a celé rodiny, nebo složitá finanční situace, která by nedovolila dítě zaopatřit. (Lee 2017: 157) Existují i případy, kdy matky své dítě počaté během znásilnění brzy po porodu usmrtily. Ty, které měly dostatek sil na to, aby si dítě ponechaly u sebe, jeho původ často zatajovaly i před nejbližším okolím. (Strupinskiene 2010: 63)

Odborníci pracující v tuzemských organizacích pomáhajících ženám zasaženým válkou odhadují, že většina z těch, které otěhotněly v důsledku válečných znásilnění, nikdy pomoc nevyhledala a o své minulosti mlčí.<sup>8</sup> Útočištěm některých žen se staly uprchlické tábory v Chorvatsku, kde některé z nich porodily, a odkud mohly pokračovat dále do ostatních států Evropy. (Bečirbašić 2002; Strupinskiene 2010) V takových případech se stopy osudů dětí ztrácejí úplně.

### Identita dětí zrozených ze znásilnění jako příčina diskriminace

Dětem zrozeným z války v BaH jsou upírána některá základní práva definovaná v Úmluvě o právech dítěte.<sup>9</sup> Jedním z nich je právo na ochranu před diskriminací definované v Článku 2, podle kterého dítě nemá být vystaveno diskriminaci založené na rase, barvě, pohlaví, jazyku, náboženské příslušnosti, politickém přesvědčení, národnostním, etnickém a společenském původu, majetku, postižení, rodném nebo jiném statusu jeho rodičů.<sup>10</sup>

V případě dětí zrozených ze znásilnění se důvodem pro jejich diskriminaci stává původ, respektive identita, kterou společnost vnímá specificky a odlišně. Na základě analýzy rozhovorů s matkami dětí zrozených ze znásilnění a s pracovníky ženských podpůrných center v BaH definovala Maria Eve Hamelová tři faktory ovlivňující proces utváření identity dětí počatých při znásilnění. (Hamel 2016: 287–304) Prvním faktorem je přijetí konceptu podřízenosti ženské etnické identity. Pachatelé znásilnění vycházeli z úvahy, že ženy nemohou reprodukovat potomka své etnické skupiny, pokud je neoplodní muž stejného etnického původu. Ženy byly vnímány jako pasivní příjemkyně mužské genetické informace a tento předpoklad se stal motivací k použití znásilňování a nucených těhotenství jako válečné zbraně. (Hamel 2016: 295)

<sup>8</sup> Konference *Children born of war*, příspěvek zakladatelky organizace Medica Zenica, květen 2018, Sarajevo.

<sup>9</sup> Válka v Bosně a Hercegovině v letech 1992–1995 byla prvním ozbrojeným konfliktem, který proběhl po mezinárodním přijetí Úmluvy o právech dítěte.

<sup>10</sup> Úmluva o právech dítěte. 1989. New York: Spojené národy. Článek 2.

Druhou součástí procesu konstrukce identity dítěte je uvalení otcovy identity na potomka. (Carpenter 2000: 453–457) Mýtus o identitě, která je geneticky odvozena od otce bez ohledu na matčinu etnicitu nebo společenský kontext, ve kterém dítě vyrůstá, je především mezi muslimskou populací hluboce zakořeněn a je vnímán jako pohon válečného znásilňování. (Weitsman 2008: 568) Myšlenka o podřízenosti ženské etnicity a její dědičnosti výlučně v otcovské linii přijala za svou i velká část znásilněných žen. (Weitsman 2008: 569) Matky dětí, které byly počaty ze znásilnění, mají tendenci identitu svých potomků odvozovat od etnické příslušnosti otce. Tímto samy popírají význam vlastní etnické identity. Mnohé z žen, které přišly do jiného stavu při znásilnění, se rozhodly spáchat sebevraždu, ukončit těhotenství, často i v riskantních podmínkách nebo usmrtit novorozeně po porodu. Tyto způsoby rozhodování o osudu dítěte i ženy samotné ukazují, že matky dítě vnímaly jako nechtěného potomka, který nosí identitu biologického otce. Matka, potažmo i její rodina či komunita, vnímala novorozence jako příslušníka nepřátelské skupiny, což byla v době konfliktu v BaH i po jeho skončení záležitost velmi problematická, neboť příslušnost k etnické skupině stála v centru celého konfliktu. Posledním faktorem procesu konstrukce identity dítěte je její institucionalizace. Tedy systém, který zavádí správné prvky potvrzující odlišnost dítěte od zbytku společnosti. Neochota přijmout dítě narozené ze znásilnění jako člena dané etnické skupiny a neochota označit ho za oběť války má za následek vyčlenění dítěte a jeho diskriminaci. (Hamel 2016: 287–304)

Diskriminace se projevuje na osobní i institucionální úrovni. Vyřazení z komunity nebo omezená možnost najít si práci výrazně snižují sociální i ekonomický standard života matky i dítěte. (Daniel-Wrabetz 2007) Podle výzkumu agentury UNICEF jsou děti narozené ze znásilnění v BaH v důsledku ekonomické marginalizace matek v mnohem horší ekonomické situaci než jejich vrstevníci. (Hague Conference on Private International Law 1993) Ženy se dostanou do ekonomické tíže kvůli znásilnění a následné stigmatizaci, která je zněkolanásobena, pokud žena při znásilnění počne a později porodí a vychovává dítě, které představuje neustálou vzpomínku na násilí. (Lee 2017: 157) Děti zrozené ze znásilnění, jejichž původ okolí zná, jsou diskriminovány různými

způsoby. Od fyzické a psychické šikany ve škole přes obtíže při navazování partnerských vztahů kvůli nesouhlasu rodičů partnera/partnerky. Z rozhovorů uskutečněných s jedenácti dívkami ve věku 11–14 let narozenými znásilněným Muslimkám vyplývá, že děti jsou běžně konfrontovány se skutečností, že „mají srbskou krev“. Mezi vrstevníky vytváří tento aspekt záminku pro verbální i fyzické útoky. Dívky své zkušenosti popsaly výrazy jako „jsme obětní beránci“, „jsme nové oběti války“ nebo „jsem nenáviděná“. (Takševa 2018: 33)

Na úrovni institucí se diskriminace projevuje také ve formě nepřidělení národnosti. V Úmluvě o právech dítěte je zakotveno právo na státní příslušnost a registraci ihned po porodu (Článek 7). Registrace je základní prerekvizitou pro další vývoj statusu dítěte ve společnosti. Zakládá legální identitu osoby, dokumentuje rodičovství a slouží jako základ k nárokování občanských práv a služeb, včetně možnosti získání psychosociální, finanční a jiné podpory a vzdělání. Mnoho dětí narozených obětím sexuálního násilí nebylo řádně zaregistrováno ať už z důvodu náročnosti procesu pro válečné uprchlíky nebo kvůli strachu z odhalení identity otce dítěte. (Lee 2017: 166) Děti zrozené ze znásilnění nejsou v poválečné BaH legislativně uznány za válečné oběti. Na rozdíl od dětí válečných veteránů nebo invalidů nemají tedy zajištěné ulehčující podmínky k životu (např. finanční náhrady a úlevy během doby studia apod.).<sup>11</sup>

Děti zrozené ze znásilnění také popsaly, že se s diskriminací setkaly v případech, kdy se situace zdála být zapříčiněná zákonnými normami, avšak po přezkoumání se zjistilo, že prostředky byly nelegálně použité a jednalo se pouze o diskriminaci založenou na zvyku reflektujícím patriarchální primát ve společnosti. Sdružení Zapomenuté děti války popisuje situace, kdy úředníci po dětech požadovali doložení jména biologického otce např. pro účely požádání si o stipendium pro studium na univerzitě. Deklarovaným důvodem ze strany úředníků bylo, že uvedení pouze matčina jména v rodném listu není dostačující. Ačkoliv toto chování není v souladu se zákony, děti zrozené ze znásilnění byly tímto způsobem v několika případech vyloučeny z běžného procesu a byla jim způsobena újma. (DW 2019)

<sup>11</sup> Osobní rozhovor s Ajnou Jusić, představitelkou organizace Zapomenuté děti války.



## Diskurzy o dětech zrozených ze znásilnění v Bosně a Hercegovině

### Média jako spolutvůrci veřejného diskurzu

Pokud vycházíme ze skutečnosti, že děti narozené znásilněným ženám jsou v osobní i institucionální rovině diskriminovány na základě svého původu, je třeba analyzovat příčiny společenského smýšlení, jež k tomu vedou. Předpokládáme-li, že média určitým způsobem spoluutvářejí realitu, můžeme analýzou jejich obsahu identifikovat sdílené vzorce čili diskurzy, které představují různé formy pohledu na stejné téma. (Fairclough 2003)

Současná média v BaH jsou rozdělena podél etnických linií, jejich obsah cílí na jednu etnickou skupinu obyvatel. Většina z nich je ovlivněna etnocentrismem a politickým klientelismem. Veřejnost získává informace především z médií, která nějakým způsobem akcentují jejich etnickou příslušnost a politické názory. Mediální obsah reflektuje velmi úzké politické zájmy, důležitým aspektem sdíleného pohledu je také jazyk a náboženství. Média předávají informace téměř výlučně o jedné části společnosti, tím pádem je v rámci ní utvořen jen limitovaný soubor znalostí o „druhých“. (Turčilo, Davor, Brunwasser 2016) Tato tvrzení prokázal výzkum z roku 2013, který ukazuje, že obyvatelé Federace BaH nejvíce podporují deníky *Dnevni Avaz*, *Večernji list* a *Oslobodjenje*. V RS je to především *EuroBlic*, *Press RS* a *Glas Srpske*. Stejně rozdělení indikující etnickou příslušnost vykazuje také sledovanost televizních kanálů. Nejvíce populární stanice ve Federaci BaH a RS nejsou v druhé entitě téměř vůbec sledované. Taková situace vytváří prostředí, v němž média sdílí hlavně pohled politických elit, protože jiný interpretační rámec téměř neexistuje, respektive ho obecnost nevyhledává. Většina klíčových médií na obou stranách je buď přímo kontrolována nacionalistickými politickými elitami, nebo s nimi alespoň udržuje silné pouto skrze ekonomické zájmy svých majitelů.

Pro účely tohoto výzkumu byly shromážděny všechny mediální texty, které akcentovaly téma dětí zrozených ze znásilnění v BaH od konce války do současnosti. K vyhledávání textů byl použit archiv médií Mediacentar v Sarajevu. Digitalizovaný archiv umožňuje s pomocí fulltextového vyhledávače procházet hlavní noviny vycházející ve Federaci BaH od roku 1996 do současnosti. Z prostředí RS byly do analýzy zařazeny texty jed-

notlivě vyhledané na hlavních zpravodajských portálech. Do diskurzivní analýzy bylo zahrnuto celkem 37 textů, které byly publikovány v nejvlivnějších tuzemských médiích a mohou proto být považovány za relevantní v otázce utváření veřejného diskurzu.

### Vývoj zobrazování dětí zrozených ze znásilnění v tuzemských médiích

Veřejná debata o dětech války se otevírala postupně a v závislosti na tom se diskurzy vyvíjely v čase. Četnost článků z jednotlivých období od konce války do roku 2018 se liší. Z doby přibližně do roku 2005 existuje jen malé množství textů, od roku 2006 se frekvence textů věnovaných této problematice zvyšovala. První informace o dětech války byly publikovány v souvislosti s rostoucím počtem uveřejňovaných příběhů znásilněných žen. Byly to články primárně o matkách, jejichž děti byly zmiňovány okrajově, většinou pouze v kontextu složité situace žen v poválečném životě, komplikovaného navazování vztahu mezi matkou a dítětem a traumatických vzpomínek na akt znásilnění.

Výraznou událostí, která formovala vývoj společenského povědomí o dětech narozených znásilněným matkám, bylo natočení filmu *Grbavica* režisérkou Jasmilou Žbanić v roce 2006. Ačkoliv byl tento snímek oceňován především na zahraničních festivalech, velkou pozornost si vysloužil i u domácího publika, a to především ve Federaci BaH. Hlavní dějovou linií filmu je příběh znásilněné Muslimky Esmy a její dcery, přičemž důraz je kladen jak na složitou finanční situaci po válce a snahu matky o zabezpečení rodiny, tak na komplikovaný proces formování jejich vzájemného vztahu. Dcera, která prochází pubertou, zjistí, že její otec nebyl tzv. šehíd, tedy mučedník, který zemřel na bojové frontě. Tuto matčinu lež odhalí v momentě, kdy kvůli finanční úlevě při účasti na školním výletě musí dodat rodný list otce, a matka je tím donucena odhalit pravdu. Emotivní scéna, ve které matka dceru zbije a křičí na ni, že je bastard, poukazuje na jev, kdy matka nedokáže dítě zcela přijmout, protože je živoucí vzpomínkou na traumatizující zkušenost a následnou stigmatizaci kvůli znásilnění a spojování dítěte s biologickým otcem.



Obr. Film *Grbavica* (plakát a foto hlavních představitelk)

Na rozdíl od prvních novinových textů líčících příběhy, ve kterých jsou děti zrozené ze znásilnění zmíněny spíše odosobněně, ve filmu *Grbavica* se Jasmila Žbanić pokouší vyobrazit také problematiku vyrovnání se se svým původem z pohle-

du dítěte. Otázka významu etnické příslušnosti je vyobrazena pocitem studu dcery, která sama vnímá svoji identitu jako poskvřněnou. Diskriminace a vyloučení z okruhu spolužáků vede k rebelii proti matce i ostatním a divák vnímá tíhu společenského odsouzení mladé dívky na základě původu, který nemůže ovlivnit. Námět filmu byl založen na pravdivém příběhu, režisérka strávila delší čas v centru Medica Zenica, kde na základě pozorování žen a jejich dětí získávala inspiraci pro scénář a mohla díky tomu příběh vylíčit realisticky.

Film *Grbavica* a jeho medializace vnesl do bosenské společnosti, především do její muslimské části, nový pohled na důsledky válečného násilí. Téma dětí války však naplno otevřelo až odkrytí příběhu chlapce Alena Muhiće. Alen se narodil v roce 1993 bosenské Muslimce, která byla během války znásilněna bosenským Srbem. Matka porodila Alena v porodnici ve městě Goražde. Ihned po porodu jej ale odmítla přijmout a nechala ho v nemocnici, později ho adoptovala rodina tamního lékaře. Alen prožil běžné dětství s oběma rodiči a sestrami. Zlom nastal, když mu spolužáci ve škole při hraní fotbalu v narážce řekli, že je „četnický bastard“. (Novi Horizonti 2017) Zmatený Alen se poté od rodičů dozvěděl pravdu o svém původu a o adopci. Velikou medializaci jeho příběhu po roce 2003 měl na svědomí filmař Šemsudin Gegić, který Alena vypátral a rozhodl se o něm natočit film *Chlapec z válečného filmu*. Alenův příběh se stal velmi populárním a mezi

lety 2004–2011 vyšlo mnoho novinových textů zabývajících se jeho osudem.

V roce 2015 vzniklo pokračování snímku s názvem *Stupica nevidljivog djeteta*, ve kterém Alen pátrá po svých biologických rodičích. Alen se stal v muslimském prostředí celebritou, svůj příběh nesčetněkrát vyprávěl tuzemským i zahraničním médiím. Filmy, ve kterých Alen vystupoval, se později staly předmětem částečné bulvarizace. I díky točení druhého dílu snímku mohla veřejnost Alenův příběh sledovat dlouhodoběji a v reálném čase vidět jeho vývoj od mladého chlapce, který zjistil pravdu o svém osudu, po dospívajícího muže samostatně se prezentujícího v různých společenských rovinách: jako vděčný syn, šťastný manžel a otec, seriózní zdravotnický pracovník a později i jako aktivista a bojovník za lepší podmínky pro oběti znásilnění a jejich děti.

Příběh Alena Muhiće byl následován odkrytím osudu Ajny Jusić, která se poprvé k tématu dětí narozených ze znásilnění vyjádřila v roce 2017. Na akademické konferenci v Sarajevu v květnu roku 2018 Ajna společně se svou matkou odkryla fakt, že jsou to právě ony dvě, které byly předlohou režisérce Jasmile Žbanić. Film *Grbavica* vznikl na základě jejich příběhu. Matka, bosenská Muslimka znásilněná bosenským Srbem, porodila dceru, kterou si nakonec nechala a vychovala, i přes všechny komplikace v podobě traumatu a odsouzení ze strany komunity v místě, kde žila. Část života strávily v ženských centrech, poté se

osamostatnily. Ajnu spolu s její matkou vychoval i matčin partner, svého biologického otce považovala za mrtvého. O svém původu se dozvěděla ve chvíli, kdy náhodou doma objevila lékařské a psychologické záznamy pocházející z centra Medica Zenica, které jim poskytovalo podporu. Vzhledem k tomu, že se Ajnin příběh na veřejnost dostal až v době, kdy byla již v dospělém věku, byl medializován značně odlišně v porovnání s osudem Alena. Ačkoliv v některých případech média využívala jejího příběhu k vytvoření mediální senzace, byla také publikována řada rozhovorů, ve kterých Ajna hovoří spíše o problematice dětí narozených znásilněným matkám v širší rovině. V textech z roku 2018 se Ajna již profiluje jako aktivistka v boji za změnu legislativy týkající se ochrany civilních obětí války.

Ajna Jusić i Alen Muhić jsou od roku 2017 v médiích prezentováni především jako představitelé sdružení s názvem Zaboravljena djeca rata (Zapomenuté děti války). Založení místní organizace, která by pracovala s touto specifickou skupinou obětí konfliktu, iniciovala psychiatrická bosenská původu Amra Delić, která se dlouhodobě tématem dětí války zabývá. Podle jejich slov je prvotním cílem organizace oslovit co nejvíce z nich, snažit se je vzájemně seznámit a postupně je podpořit ve sdílení problémů mezi sebou.

Z toho potom dále mohou vyústit snahy o větší informovanost společnosti a o plošnou

Obr. Výstava o dětech války



změnu životních podmínek této skupiny obyvatel.<sup>1</sup> Sdružení Zapomenuté děti války je podle Ajny Jusić důležité především proto, že ti, kteří se do něj zapojili, poprvé pocítují, že na svůj nelehký životní osud nejsou sami, že ho sdílí s dalšími. Ajna říká, že v organizaci se aktuálně sdružuje kolem 60 osob s podobným osudem, 15 z nich jsou aktivními členy, kteří se rozhodli o věci veřejně hovořit a zapojit se do aktivit sdružení. Kromě toho mohou také začít efektivně bojovat proti stigmatizaci dětí války a snažit se o zlepšení podpory matek jako obětí sexuálního násilí.

### Diskurzy o dětech války v etnicky rozdělené společnosti

Ať už novinové články tematizovaly děti války v kontextu příběhů znásilněných žen, diskuzí o filmu *Grbavica* nebo sledování konkrétních osudů Alena Muhiće a Ajny Jusić, podílely se na utváření diskurzů. Z analýzy vyplývají dva hlavní poznatky: diskurzy jsou tvořeny oddělené v jednotlivých entitách/společenstvích BaH a reflektují poválečné rozdělení společnosti podél etnických linií na základě přístupu „naše oběti“ a „vaši zločinci“; debata o původu dětí, respektive o roli biologických rodičů a o přenosu identity, je jejich důležitou součástí.

V kontextu poválečné BaH se jako stěžejní aspekt diskurzu o dětech zrozených ze znásilnění ukazuje rozdělení země do dvou entit a tří etnických skupin Bosňáků, Srbů a Chorvatů. Tematika rezonuje mnohem více v prostředí Federace BaH, především v muslimské skupině. Z mediální analýzy vyplývá, že za více než 20 let od konce války se téma znásilněných žen objevilo v nejrozšířenějších médiích v RS jen v několika zmínkách. Děti narozené znásilněným ženám srbského původu byly zmíněny pouze okrajově, a to sice ve dvou textech. (Glas Srpske 2011; Express 2017) Jak podotýká Sanda Vukojević z Centra pro vyšetřování válečných zločinů Vlády RS (Centar za istraživanje ratnih zločinaca), práce na zjišťování okolností znásilňování bosenských Srbek během války pokračuje velmi pomalu, což komplikuje i možnost pomoci obětem.<sup>2</sup> Zatímco ve Federaci BaH byl

zákon o ochraně civilních obětí války (vč. znásilněných žen) uzákoněn již v roce 2006, v RS vešel v platnost teprve v roce 2019. Tento legislativní dokument sice nehovoří přímo o dětech narozených znásilněným ženám, ale - podobně jako v případě Federace BaH - to může být jistě pozitivní legislativní krok k otevření tématu znásilňování a jejich důsledků a k nastartování dalšího vývoje ve věci otevřenosti společnosti vůči tak citlivému tématu.

Veřejná debata o dětech narozených znásilněným bosenským Srbkám neexistuje, a to kvůli úplné absenci dat. Výjimkou je zmínka v mediálním textu, který popisuje případ doktora Krstiće z bělehradské nemocnice. Mezi jeho pacientky patřily během bosenské války také ženy přeživší znásilnění, které do Bělehradu uprchly z BaH. Dr. Krstić uvádí, že z 21 pacientek, které si přály potrat, nakonec šest porodilo, neboť byly již v pokročilém stádiu těhotenství, kdy potrat nemožné bylo proveden. Žádná z těchto matek si své dítě nenechala. Příběh těchto dětí je ukončen informací, že z porodnice byly předány do péče bělehradskému dětskému domovu. (Glas Srpske 2011)

Lékařské záznamy, které předal Dr. Krstić oficiálním institucím RS, jsou také jedinými informacemi o dětech zrozených ze znásilnění, kterými disponují dvě hlavní organizace zabývající se válečnými znásilněními žen z RS, tedy Centrum pro vyšetřování válečných zločinů Vlády RS a organizace Ženy oběti války RS (Žene žrtve rata RS). Dle zjištění nemají žádné další informace o dětech války, ačkoliv právě tyto dvě instituce spolupracují na kolekci dat o znásilňování žen na území RS. Archiv v současnosti čítá několik stovek záznamů a osobních výpovědí a na jeho základě vyšla také kniha *Naše svědectví (Naša Ispovijest)* vydaná v roce 2016 vládou RS. Ředitelka Centra Sanda Vukojević přiznává, že tématem dětí zrozených ze znásilnění se v RS až do současnosti nikdo nezabýval. Ani ona, která pracovala na zpracování velké části archivu, si nevybavuje jediný známý případ, kdy by některá z obětí hovořila o dítěti narozeném ze znásilnění. Vzhledem k odhadu počtu znásilnění srbských žen však není možné předpokládat, že by žádná z žen nepřišla do jiného stavu. (Takševa 2015 Genocidal) V prostředí RS jsou středem pozornosti stále ještě ženy jako primární oběti. Institucionální péče o ně a veřejná debata ohledně tématu válečného sexuálního násilí je

<sup>1</sup> Osobní rozhovor s Amrou Delić.

<sup>2</sup> Osobní rozhovor se Sandou Vukojević.

v bosenskosrbské společnosti prozatím natolik uzavřená, že o dětech obětí se pravděpodobně začne hovořit mnohem později. Důvody pro odlišný stupeň vývoje debaty o tomto tématu můžeme hledat částečně také v postoji mezinárodního společenství k jednotlivým konstitutivním národům v BaH. Státy Západu byly mediátory míru podepsaného mezi všemi třemi válčícími stranami. Ve válce nikdo nezmohl a po jejím konci byla země teritoriálně i správně rozdělena tak, aby v ní mohly koexistovat všechny tři etnické skupiny a podílet se stejnou měrou na jejím vedení bez dalšího ozbrojeného konfliktu. Srbská strana pro Západ představovala od počátku hlavního agresora a údaje o počtech obětí, které byly na straně bosňácko-chorvatského tábora vyšší než na straně srbské, logicky podpořily argument poskytování rozsáhlejší podpory Bosňákům a Chorvatům i v době poválečné. Celková snaha mezinárodního společenství pomoci při poválečné rekonstrukci vyplývala také z vůle odčinit nevydařené zákroky misí OSN a NATO během konfliktu, kterým je často přičítána vina za nedostatečnou ochranu civilistů proti jednotkám bosenských Srbů.<sup>3</sup> Ve Federaci BaH vzniklo v prvních poválečných letech hned několik organizací financovaných humanitárními a rozvojovými agenturami OSN nebo přímo vládami států západní Evropy a USA, které poskytovaly psychosociální podporu obětem znásilnění. Tyto organizace byly také podpořeny ve shromažďování výpovědí znásilněných žen, mimo jiné ve snaze řešit tyto případy jako válečné zločiny v rámci ICTY. Díky dostupným zdrojům se debata o celé této problematice v prostředí Federace BaH otevírala snadněji a rychleji. Nevyrovnaný přístup ke třem bosenským národům je často kritizován právě ve spojitosti s případy ICTY, který, podle některých, řešil nepřiměřeně méně válečných zločinů spáchaných Bosňáky či Chorvaty. (Radio Free Europe 2017) Menší podpora mezinárodního společenství k řešení a odsouzení sexuálního násilí, které se dělo na ženách z RS, vedla k tomu, že se mnohem méně žen odhodlalo o svých zkušenostech mluvit a zároveň neměly možnost dosáhnout na stejnou asistenci jako oběti znásilnění ve Federaci BaH. Celý proces sbírání dat nejen o ženách přeživších znásilnění, ale také o jejich

dětech probíhá tedy mnohem pomaleji než v druhé entitě, dlouhodobě a silněji podporované mezinárodním společenstvím.

Vzhledem k absenci dat o dětech znásilněných srbských žen jsou v médiích v RS automaticky vytlačovány i informace o dětech Muslimek či Chorvatek. Jejich příběhy by totiž poukazyvaly na oběti nepřátelské strany, což není v zájmu nacionalistických politických elit bosenských Srbů.

Co se týče objektivitu na straně médií ve Federaci BaH, v některých poválečných textech je zmíněno, že sexuální násilí bylo páčáno na všech bosenských ženách, emotivní příběhy však vždy líčí případy obětí jen jedné skupiny. Takový diskurz utváří prostředí sdílení tragédie v rámci jedné skupiny, blokuje přijímání informací a navázání kontaktu s druhou, a konzervuje tak rozdělení společnosti na základě etnické příslušnosti. Příběhy dětí války se pro etnicky vymezená média staly vděčným tématem, se kterým pokračují v konstrukci diskurzu stavějícího do protikladu „naše oběti“ a „vaše zločince“.

Určitou změnu ve vývoji mediálního diskurzu můžeme pozorovat po roce 2017. Představitelé sdružení Zapomenuté děti války v médiích prezentují odpor k nacionalismu, a naopak vyzdvihují multietnický charakter jejich snah o lepší podmínky pro život znásilněných žen a jejich dětí. I přes to však byly během prvních dvou let působení jejich aktivity prezentovány především ve Federaci BaH. Snahu komplikuje fakt, že jsou veřejně známé pouze dva příběhy, v obou případech se jedná o děti znásilněných Muslimek, v rámci jejichž prezentace je akcentována etnická rozdílnost obětí a zločinců. Proto je složité rozšiřovat takový diskurz o dětech války i mezi srbskou populaci.

Spojování dětí zrozených ze znásilnění s jejich biologickými otci, násilníky a členy nepřátelského národa tvoří stěžejní linku většiny analyzovaných mediálních výstupů. Jejich příběhy nikdy nejsou prezentovány samostatně, poukázání na násilný způsob početí a na odlišnost etnické příslušnosti obou rodičů je primárním zájmem mediálních textů. V časově dřívějších textech je otázka „čistoty“ etnické identity dítěte rozporována skrze popisování útrap, které matka kvůli dítěti prožívá. V těch pozdějších, kde se již hovoří o osudech konkrétních dětí, jsou jejich původ a identita považovány za zdroj diskriminace, kterou prožívají.

<sup>3</sup> Především masakr Bosňáků v Srebrenici, při kterém bylo zavražděno cca 8000 osob.

Na druhou stranu je v pozdějších textech význam identity biologického otce často aktivně popírán zdůrazněním hodnoty matky příp. adoptivních rodičů. V souvislosti s dokumentárním filmem o osudu Alena Muhiće je vyzdvížena obava adoptivních rodičů, aby Alen v nadšení z nalezení své biologické matky neopustil ty, kteří ho vychovali. Tuto obavu Alen vyvrací tvrzením, že nic takové se nestane, protože je považuje za opravdové rodiče a vděčí jim za vše, co v životě má a čeho dosáhl. Tím je v textu upozaděna rovina pokrevní spřízněnosti, a naopak vyzdvížen prvek nezávislosti identity jedince na genetických prvcích. Tato myšlenka je také patrná při vylíčení části příběhu, kdy Alen vyzdvihuje sílu a dobrosrdečnost adoptivních rodičů a zároveň odsuzuje svého otce za zločin znásilnění, který spáchal. Ačkoliv je synem zločince, cítí se být někým úplně jiným, a to zejména díky výchově, které se mu dostalo od adoptivních rodičů. Své biologické matce Alen vyjadřuje především pochopení pro to, čeho se dopustila, protože rozumí tlaku psychického a fyzického traumatu, které si nesla po znásilnění. Podobný způsob nahlížení na roli pokrevní spřízněnosti prezentuje také Ajna Jusić, když se vyjadřuje ke vztahu k partneru své matky. Říká, že ho vnímá jako svého otce, protože ji vychoval, čímž popírá roli biologického otce v jejím životě. Jako mluvčí sdružení Zapomenuté děti války vyjadřuje Ajna odpor k nacionalismu a dává tento svůj přístup do spojitosti s výchovou, které se jí dostalo od matky, čímž vyzdvihuje její morální hodnoty, a symbolicky tak upozaděuje myšlenku podřízenosti ženské identity.

## Závěr

Z dostupných informací o životech dětí zrozených z válečných znásilnění v BaH je zřejmé, že společnost je na základě jejich původu stigmatizuje. Tyto osoby se tak potýkají s diskriminací jak ve svém nejbližším okolí, tak na institucionální úrovni. Důležitou roli hrají faktory formující konstrukci identity dětí zrozených ze znásilnění, které jsou spjaty s tradicí myšlenky, že etnická identita je dědičná v otcovské linii a zároveň je umenšen vliv matčiny identity.

Předpokladem pro analyzování mediálních textů a filmů byl fakt, že tato média mají vliv

na širší veřejnost a mohou utvářet pohled společnosti na danou problematiku. Diskurzy se v průběhu 23 let od konce války proměňovaly a byly vytvářeny odděleně v rámci jednotlivých bosenských entit a konstitutivních národů. V případě Republiky srbské je téma znásilněných žen dodnes tabuizované, a proto neexistují téměř žádné informace ani o dětech narozených z těchto znásilnění. I tento fakt samotný může být základem pro předpoklad, že celá tato skupina obětí je společností stigmatizována. Jediné dostupné texty popisují příběhy žen, které po otěhotnění ze znásilnění požadovaly potrat. To poukazuje na skutečnost, že jak prožité trauma, tak symbolické spojení potomka s otcem-násilníkem hraje důležitou roli při utváření identity dítěte, stejně jako v případě Muslimek a Chorvatek. V bosňácko-chorvatském prostředí se diskurz vyvinul více, protože téma bylo medializované mnohem delší dobu a byla mu věnována poměrně velká pozornost. Hlavním obsahem mediálních výstupů jsou příběhy dvou dětí zrozených ze znásilnění, Alena a Ajny, které o svých osudech otevřeně hovoří. V posledních dvou letech se diskurz proměnil především kvůli tomu, že se oba začali aktivně zabývat pomocí dalším obětem války a snaží se sami sebe prezentovat jako aktivisty.

Myšlenka o dědičnosti etnicity v otcovské linii je v bosňáckém diskurzu zastoupena především ve formě poukazování na diskriminaci, kterou tyto osoby v dětství prožily kvůli odmítavému postoji svého okolí. Děti nejsou primárně popisovány jako „nečisté“, nejsou ani přímo spojovány s druhou etnickou skupinou, média o nich nevytváří primárně negativní obraz na základě jejich původu. Zvláště od doby, kdy se mediální pozornost přesunula k přímým výpovědím dětí znásilněných žen, stalo se součástí diskurzu naopak vyvyšování úlohy matky či adoptivních rodičů a umenšování celé ideje o dědičnosti identity a spojování potomka s biologickým otcem.

## SUMMARY &amp; KEYWORDS

**Consequences of war-time sexual violence in Bosnia and Herzegovina: discourses about the children born of rape in ethnically divided society**

The main subject of the study is media discourse of children born of rape during the war in Bosnia and Herzegovina in 1992–1995. Acts of rape are considered to be part of the war tactics of major rivals (Army of the Republic of Bosnia and Herzegovina, Army of Republika Srpska, and Croatian Defence Council) and paramilitary units. Forced impregnation and disallowance of abortions was carried out as an accompanying factor of ethnic cleansing. The children born to the raped women are subjected to social stigmatization based on their origin. The idea of inheritance of ethnic identity in patriarchal lineage plays significant role in the construction process of their individual identity. The way in which the children born of war are depicted and perceived affects various aspects of their lives. The main objective of the research was to pursue a public discourse about the children born to the raped women, first through an analysis of the media, which significantly contribute to the image of these children, and second, with the contribution of interviews conducted during the field research in 2018.

► Children born of war, war in Bosnia and Herzegovina, post-war society, sexual violence, gender-based violence

Hlavním předmětem této studie je mediální diskurz o dětech narozených následkem znásilnění během války v Bosně a Hercegovině v letech 1992–1995. V případě bosenského konfliktu jsou akty znásilnění považovány za součást válečné taktiky hlavních soupeřů (Armády Bosny a Hercegoviny, Vojsk Republiky srbské, Chorvatské rady obrany) a para-militárních jednotek. Nucená oplodnění a znemožnění potratu bylo prováděno jako doprovodný faktor etnických čistek. Děti zrozené ze znásilnění jsou často vystavovány diskriminaci na základě svého původu. Hlavním cílem výzkumu je analyzovat veřejný obraz dětí narozených znásilněným ženám a identifikovat roli myšlenky o dědičnosti etnické identity v jednotlivých společnostech konstitutivních národů. A to jednak prostřednictvím analýzy médií, která výrazně spoluutvářejí obraz o dětech války, jednak za přispění rozhovorů uskutečněných během terénního výzkumu v r. 2018.

► Děti války, válka v Bosně a Hercegovině, poválečná společnost, sexuální násilí, genderové násilí

**Seznam literatury**

**BEČIRBAŠIĆ, B.** 2002. „Invisible Casualties Of War.“ *Star Magazine*, BCR no.383.

**BROWNMILLER, S.** 1975. *Against Our Will: Men, Women, And Rape*. Bantam Books.

**BUSS, D.** 2009. „Rethinking Rape As A Weapon Of War.“ *Feminist Legal Studies*, Vol.17: 145-163, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=1373975>

**CARPENTER, Ch.** 2000. „Surfacing Children: Limitations Of Genocidal Rape Discourse.“ *Human Rights Quarterly* Vol. 22: 453-457.

**COUNCIL of Europe.** 2009. *Sexual Violence Against Women in Armed Conflict*. [online].

Dostupné z: [HTTP://ASSEMBLY.COE.INT/NW/XML/XREF/XREF-XML2HTML-EN.ASP?FILEID=17741&LANG=EN.](http://assembly.coe.int/nw/xml/xref/xref-xml2html-en.asp?fileid=17741&lang=en)

**DANIEL-WRABETZ, J.** 2007. „Children Born of War Rape in Bosnia and Herzegovina and the Convention on the Rights of the Child.“ Pp. 21-39 in Ch. Carpenter. *Born Of War: Protecting Children Of Sexual Violence Survivors In Conflict Zones*. Kumarian press.

- DEUTSCHE WELLE.** 2019. DocFilm – Living in Dignity – Ajna fights for Bosnia's „Children of shame“. [online]. DW. Dostupné z [https://www.dw.com/en/docfilm-living-in-dignity-ajna-fights-for-bosnias-children-of-shame/av-50999139?fbclid=IwAR3jOWsfy8JOO4clxXT0v\\_Tt5azQsqv-3NYwfrUbB-kqjHAKDBFxrIT39euw](https://www.dw.com/en/docfilm-living-in-dignity-ajna-fights-for-bosnias-children-of-shame/av-50999139?fbclid=IwAR3jOWsfy8JOO4clxXT0v_Tt5azQsqv-3NYwfrUbB-kqjHAKDBFxrIT39euw)
- DJURDEVIĆ, M.** 2017. „Wartime Rapes Of Men Remains Taboo In Bosnia.“ *Balkan Insight*. Available at <https://balkaninsight.com/2017/05/18/male-victims-of-war-related-sexual-abuse-shunned-in-bosnia-05-18-2017-1/>.
- EXPRESS.** 2017. Ratna Silovanja: Hrvatic Najmanje O Tome Govore. [online]. Dostupné z <https://www.express.hr/life/ratna-silovanja-hrvatice-najmanje-o-tome-govore-11537>.
- FAIRCLOUGH, N.** 2003. *Analysing Discourse*. New York: Routledge.
- GLAS Srpske.** 2011. Ispovijesti Srpkinja Silovanih u Sarajevu. [online]. Dostupné z <https://www.glassrpske.com/lat/drustvo/feljton/ispovijesti-srpkinja-silovanih-u-sarajevu-2-silovana-u-hrvatskim-pa-muslimanskim-logorima/53261>.
- HAGUE CONFERENCE ON PRIVATE INTERNATIONAL LAW.** 1993. Report Of The Joint Mission Of Unicef, Unhcr And Dci In Collaboration With The Hague Conference On Private International Law For The Protection Of The Rights Of Unaccompanied Children In Former Yugoslavia. [online]. Hague: HCCH. Dostupné z: <https://www.hcch.net/en/publications-and-studies/details4/?pid=3916&dtid=28>
- HAMEL, M. E.** 2016. „Ethnic Belonging Of The Children Born Of Rape In Postconflict Bosnia-Herzegovina And Rwanda.“ *Journal Of The Association For The Study Of Ethnicity And Nationalism*, Vol. 22, No. 2: 287-304.
- HAYDEN, R.** 2000. „Rape And Rape Avoidance In Ethno-National Conflicts: Sexual Violence In Liminalized States.“ *American Anthropologist*, Vol.102: 27-41.
- INTERNATIONAL CRIMINAL TRIBUNAL FOR THE FORMER YUGOSLAVIA.** 2019. Crimes of Sexual Violence. [online]. Dostupné z: <http://www.icty.org/en/features/crimes-sexual-violence>.
- LEE, S.** 2017. *Children Born Of War In The Twentieth Century*. Manchester: Manchester University Press.
- MADAN, S.** 1996. *Identity, Culture And The Postmodern World*. Athens: University of Georgia Press.
- MCCORMICK, M.** 1996. *Sexual Violence: An Invisible Weapon Of War In The Former Yugoslavia*. Chicago: International human rights institute.
- NOVI HORIZONTI.** 2017. Došao U Posjetu Kod Svog Oca – To Je Zločinac: Pokucao Sam Mu Na Vrata U Foči, U Njemu Nema Ništa Ljudsko. [online]. Dostupné z: <http://www.novihorizonti.ba/dosao-u-posjetu-kod-svog-oca-to-je-zlocinac-pokucao-sam-mu-na-vrata-u-foci-u-njemu-nema-nista-ljudsko/>.
- SKJELSBAEK, I.** 2001. „Sexual Violence And War: Mapping Out A Complex Relationship.“ *European Journal Of International Relations*, No. 7: 211-237, DOI: 10.1177/1354066101007002003
- STIGLMAYER, A.** 1994. *Mass Rape: The War Against Women In Bosnia And Herzegovina*. University of Nebraska Press.
- STRUPINSKIENE, L.** 2012. „Living In The Shadows Of Past Atrocities: War Babies Of Bosnia.“ *Wagadu*, Vol.10: 55-71.
- TAKŠEVA, T.** 2015. „Raising Children Born Of Rape In Bosnia: A Maternal Philosophy Perspective.“ Pp. 97-120 in T.Takševa a A. Sgoutas. *Mothers Under Fire: Mothering In Conflict Areas*. Demeter Press.
- TAKŠEVA, T.** 2015. „Genocidal Rape, Enforced Impregnation And The Discourse Of Serbian National Identity.“ *CLCWeb: Comparative*



Literature and Culture Vol.17, No.3, DOI: 10.7771/1481-4374.2638

**TAKŠEVA, T.** 2018. „Negotiating Identities In Post-Conflict Bosnia And Herzegovina: Self, Ethnicity, And Nationhood In Adolescents Born Of Wartime Rape.“ Pp 19-38 in T.Trošt a D. Mandić. *Changing Youth Values in Southeast Europe: Beyond Ethnicity.* Routledge.

**TURČILO, L., Davor, M., Brunwasser, M.** 2016. *Assessment Of The Media Sector In Bosnia And Herzegovina.* Sarajevo: US Aid.

**UN.** 1994. Concluding comment on the Committee on the Elimination of Discrimination against Women: Bosnia and Herzegovina, Special report. U.N. Doc. A/49/38, paras. 732-757.

**UN.** 2018. UN Mobilizes in Rohingya Camps to Support Babies Born of Rape; Young Mothers Face Stigma. [online]. UN News. Dostupné z <https://news.un.org/en/story/2018/06/1012372>.

**UNHCR.** 2012. *Women and Girls Fleeing Conflict: Gender and the Interpretation and Application of the 1951 Refugee Convention.* [online]. Geneva: Division of International Protection UNHCR. Dostupné z <https://www.unhcr.org/504dd7649.pdf>.

**UNITED NATIONS POPULATION FUND.** 2016. *Stigma Against Survivors Of Conflict-Related Sexual Violence In Bosnia And Herzegovina - Research Summary.* Sarajevo: UNFPA.

**VLADA RS.** 2016. *Naša Ispovijest: Žene Žrtve Rata Iz Republike Srpske.* Banja Luka: Vlada RS.

**VOA.** 2019. Yazidis divided over children born of IS rape. [online]. VOA News. Dostupné z <https://www.voanews.com/extremism-watch/yazidis-divided-over-children-born-rape>.

**WEITSMAN, P.** 2008. „The Politics Of Identity And Sexual Violence: A Review Of Bosnia And Rwanda.“ *Human Rights Quarterly*, Vol.30 No.3: 561-578. DOI: 10.1353/hrq.0.0024

**WOOD, E. J.** 2014. „Conflict-Related Sexual Violence And The Policy Implications Of Recent Research.“ *International Review Of The Red Cross*, Vol. 96: 457-478. <https://doi.org/10.1017/S1816383115000077>

**ŽÍLA, O.** 2016. „Bosna A Hercegovina.“ Pp. 73-135 in J. Pelikán a kol. *Státy západního Balkánu v uplynulém čtvrtstoletí a perspektivy jejich vývoje.* Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.